

Tusculum

2025
SOLIN-18

Nakladnik

Javna ustanova u kulturi
Zvonimir Solin
Kralja Zvonimira 50
Solin

Za nakladnika

Tonći Čićerić

Glavni urednik

Marko Matijević

Uredništvo

Joško Belamarić
Nenad Cambi
Dino Demicheli
Josip Dukić
Arsen Duplančić
Miroslav Katić
Dražan Maršić
Ivana Odža
Michael Ursinus

Grafičko oblikovanje i priprema za tisak

Marko Grgić

Izrada UDK-a

Iva Kaić

Tisak

Jafra Print Solin

Naklada

500 primjeraka

Izdavanje časopisa novčano podupire Grad Solin.

UDK 908(497.5-37 Solin)

Tiskana inačica: ISSN 1846-9469

Mrežna inačica: ISSN 1849-0417

Tusculum

Časopis za solinske teme

18

Solin, 2025.

Sadržaj

7-61	Ivan Šuta – Dijana Žaja	Kasnorepublikanske amfore iz Sikula (Resnik)
63-100	Luka Donadini	Salonitanski krajolik i božanstva
101-117	Dražen Maršić – Marko Matijević	Pristupna razmatranja o fragmentima građevine kružnoga tlorisa iz istočne Salone
119-137	Sanja Ivčević	Rimska vojnička oprema s područja Salone iz jedne privatne arheološke zbirke
139-151	Dino Demicheli – Ivica Pleština	Epigrafski spomenici s položaja Bugarevo u Solinu
153-186	Arsen Duplančić – Zoraida Demori Staničić	Tri liturgijska predmeta don Frane Bulića
187-199	Sanja Acalija	Uspomene na vezenim krpama – zalag kulturnoj baštini
201-215	Marko Matijević	Solinske razglednice po slikarskim djelima
217-228	Tonći Ćićerić	Prilozi za biografiju Katice Šperac-Auf
229-234	Ivana Odža	Transgeneracijsko pamćenje o hrvatskim kraljevima u suvremenim adaptacijama povijesnih predaja za djecu
235-236		Naputak suradnicima <i>Tusculuma</i>

Dino Demicheli – Ivica Pleština

Epigrafski spomenici s položaja Bugarevo u Solinu

Dino Demicheli
Filozofski fakultet Sveučilišta
u Zagrebu
Odsjek za arheologiju
Ivana Lučića 3
HR, 10000
ddemiche@ffzg.hr

Ivica Pleština
Konzervatorski odjel Split
Porinova 9
HR, 21000
Ivica.Plestina@min-kulture.hr

Članak obrađuje sedam epigrafskih spomenika koji su pronađeni u zaštitnim arheološkim istraživanjima na položaju Bugarevo u Solinu. Otkriven je dio tzv. Jugoistočne nekropole i dio obrambene gradske arhitekture, a kronološki raspon nalaza je od 2. do 5. stoljeća. Svi su spomenici nadgrobnoga karaktera i na njima se spominje barem deset osoba. Dva su spomenika pronađena *in situ*, a radi s o masivnim poklopnicama zidanih grobnica tipa *piscina*. Ostali su spomenici otkriveni uglavnom kao spoliji ugrađeni u kasnoantičku arhitekturu. Osobe spomenute na natpisima su civili, a prema vrsti spomenika i informacijama s natpisa može se zaključiti da se radi o epigrafskoj kulturi tipičnoj za kasni principat u Saloni, odnosno razdoblje od sredine 2. do kraja 3. stoljeća. Možda su najzanimljivija dva natpisa pronađena *in situ*, jer je s njima upoznat i arheološki kontekst koji je donio nove spoznaje o načinu ukopa tijekom 3. stoljeća.

Ključne riječi: Salona, natpisi, bedemi, Jugoistočna nekropola, spoliji

UDK: 930.27:902.3(497.5 Solin)

Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 1. kolovoza 2025.

Tijekom proljeća i ljeta 2021. provedena su zaštitna arheološka istraživanja u jugoistočnome dijelu Solina, na položaju znanom kao Bugarevo, u Ulici Marka Marulića.¹ Radovi su obuhvaćali rušenje već otprije izgrađene prizemnice i kopanje temelja za novi objekt koji je trebao biti izgrađen. S obzirom na važnost ondje pronađene arhitekture, a nakon obavljenih arheoloških radova, obustavljene su građevinske aktivnosti te je do danas taj prostor ostao u stanju u kakvom je bio nakon istraživanja. Nalazištem je dominirao masivan zid u pravcu sjeveroistok-jugozapad koji je s jugozapadne strane ulazio u profil sonde. Sa sjeveroistočne strane zid je završavao četvrtastim objektom uz koji je u pravcu istok-zapad prolazila antička cesta. Kako je ondje bio rub sonde uz koju se nalazi asfaltirani put, istraživanja se nisu mogla dalje širiti (sl. 1). Sve je upućivalo na to da se radi o dosad nepoznatome dijelu bedema koji nije pripadao obrambenome prstenu izgrađenu oko Salone 170. godine. Je li taj masivni zid/bedem bio u funkciji obrane

novoga gradskog proširenja ili nečega drugoga, zasad je teško reći, ali zatečeno stanje pokazuje građevinske karakteristike vrlo slične onima kakve su već primijećene u salonitanskoj obrambenoj arhitekturi. Tijekom 2022. godine sa sjeverne strane spomenutoga asfaltiranog puta provedeno je novo zaštitno istraživanje za potrebe gradnje trgovačkoga objekta.² U tim je istraživanjima pronađen nastavak bedema s jednom kulom, a bedem je dalje ulazio u profil prema sjeveroistoku, odnosno prema hotelu President, gdje je još jedan njegov dio otkriven prilikom gradnje hotela prije dvadesetak godina.³

Osim monumentalne arhitekture, u istraživanjima je godine 2021. s istočne strane bedema pronađeno više od 80 kosturnih ukopa koji su pripadali nekadašnjoj tzv. Jugoistočnoj nekropoli. Ovaj dio samo je manji odsječak velike nekropole koja se razvila uz cestu prema antičkome Epetiju, a uzduž i oko nje evidentiran je veliki broj grobova. Samo u istraživanjima na Smiljanovcu, stotinjak metara

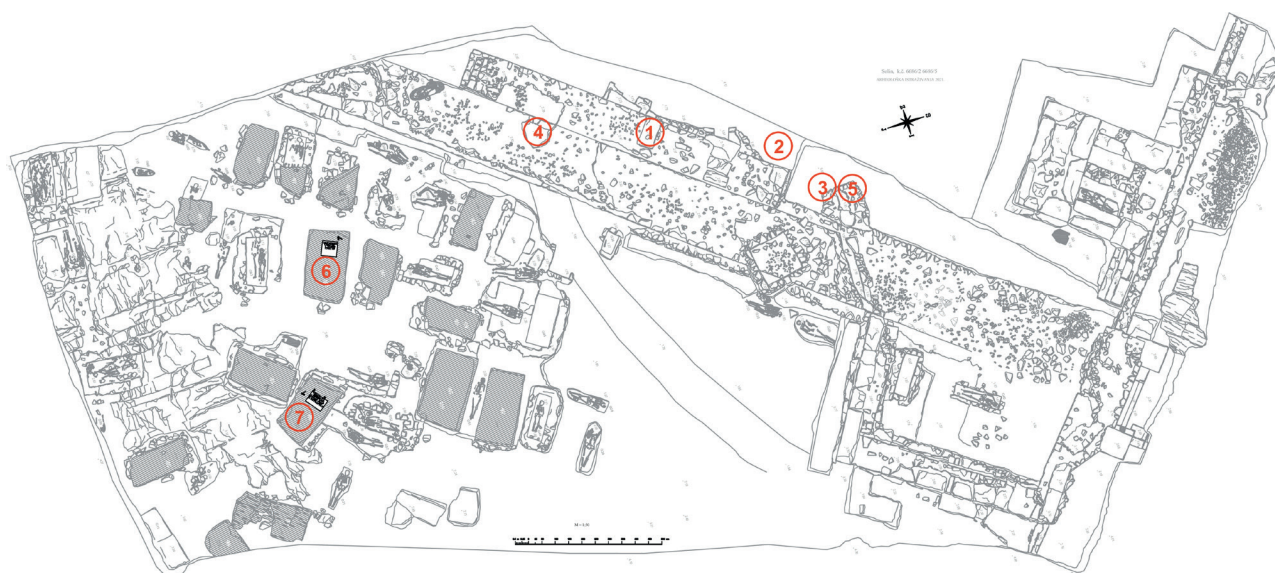
1 Arheološke radove izvodila je tvrtka Temenos d. o. o., a voditelj istraživanja bio je Ivica Pleština, dipl. arheolog. On je i autor svih ilustracija u ovome članku.

2 Istraživanja je provela tvrtka Arheorad d. o. o. pod vodstvom Tomislava Jerončića, dipl. arheologa. O istraživanjima ovoga dijela lokaliteta i odnosu prema prethodno istraženome lokalitetu južno od njega vidi V. Katavić – I. Beg Jerončić – T. Jerončić 2023.

3 G. Skelac 2008.

Slika 1
Zračna fotografija lokaliteta nakon istraživanja

Slika 2
Plan lokaliteta s označenim mjestima pronalaska natpisa koji odgovaraju kataloškim brojevima

zračne linije južno od Bugareva, tijekom 2010. i 2011. pronađeno je gotovo 1000 grobova. Upravo se prema ovojme dijelu vidi razvoj nekropole i kontinuitet ukapanja od

1. do 6. stoljeća. Valja spomenuti i istraživanja don Frane Bulića otprije sto godina koji je negdje između ovih dvaju položaja istražio dio Jugoistočne nekropole te je

pronašao grobnice slične onima na Bugarevu, a spominje i pronalazak zida koji je bio duži od 20 metara.⁴

Gradnja bedema na Bugarevu presjekla je dio Jugoi- stočne nekropole, a cesta koja je ondje evidentirana po- stojala je otprije i po njoj se ravnala gradnja ovoga dije- la bedema. U istraženome dijelu bedema bili su vidlji- vi epigrafski spomenici koji su bili iskorišteni kao spoli- ji prilikom njihove gradnje (sl. 2). Spomenici su nesum- njivo uzeti s obližnje nekropole te se može pretpostavi- ti da u tom trenutku više nije bilo živućih nasljednika ko- ji bi se brinuli o održavanju grobova. U istraženome dije- lu groblja pronađene su 32 zidane grobnice od kojih je polovina imala poklopnicu od grubo klesana kamena.⁵ U grobnicama je bilo položeno od jedne do deset indivi- dua, što znači da su korištene u više navrata. Između tih grobnica pronađeno je još 20 grobova pokrivenih amfo- rama i tegulama, dok je 27 pokojnika bilo ukopano u ze- mlju bez grobne arhitekture.⁶ Sačuvani su brojni grobni prilozi, a na dvije poklopnice uklesan je natpis i simbol ascije, dok je na još devet grobnih ploča vidljiv samo simbol ascije. Većina grobne arhitekture može se datirati u 2. i u

3. stoljeće, dok grobovi bez arhitekture pripadaju kasni- jemu razdoblju. Jedan je bio ukopan upravo u bedem te bi svjedočio o razdoblju napuštanja ovoga dijela bedema ili barem neodržavanja njegove izvorne namjene. Pokret- ni arheološki materijal predan je Arheološkome muzeju u Splitu, a među nalazima valja istaknuti svitak od zlatnoga lima s tekstom na grčkome alfabetu. Radi se o tzv. filakte- riju, odnosno predmetu s natpisom koji se nosio ili prilagao za zaštitu i sreću.⁷

Ovdje je obrađeno sedam pronađenih kamenih epi- grafskih spomenika. Unatoč njihovu relativno malenome broju, četiri su različite vrste natpisa: dvije stele, dva poklopa grobnice, jedna nadgrobna ara, jedan poklopac urne i jedan sanduk urne.

1. Nadgrobni žrtvenik Kasije Vitale (sl. 3a i 3b)

Mjesto nalaza: ugrađen u temelj stubišta sa zapadne strane bedema

Mjesto pohrane: Arheološki muzej u Splitu

Dimenzije: visina 115 cm, širina 70 cm, natpisno polje 56 x 40 cm

Slika 3a
Nadgrobna ara Kasije Vitale in situ

4 F. Bulić 1931.

5 Valja spomenuti da je čak 11 poklopaca grobnica imalo uklesan simbol alatke ascije, koja je čest simbol zaštite groba, posebice tijekom kasnoga principata.

6 I. Pleština, str. 6.

7 Predmet je na obradi i o njemu će biti napisan poseban članak.

Monolitna nadgrobna ara pronađena je kao spolij u temelju stubišta sa zapadne strane bedema (sl. 3a). Vrlo je kvalitetne izrade, što se ponajviše vidi po kruništu, ali i raščlambi prednje plohe s natpisnim poljem koje je uokvirano višestrukom profilacijom (sl. 3b). U centralnome dijelu kruništa are s prednje je strane prikazana rozeta oko koje se obavijaju grančice iz kojih lijevo i desno izrastaju volute koje čine pulvine. Iznad svake grančice prikazana je po jedna manja rozeta. Pulvini su po svome valjkastome tijelu ukrašeni motivom akantova lišća. Ukrašen na kruništu vrlo je simetrično izrađen, što zajedno s ostatkom spomenika potvrđuje da je ara produkt vrlo kvalitetne klesarske radionice. Sa stražnje strane, ali i na vrhu kruništa, gdje bi se trebala nalaziti uklesana plitica za prihvat

Slika 3b
Nadgrobna ara Kasije Vitale nakon čišćenja

žrtvenih darova, ara je grubo obrađena. S obzirom na kvalitetu izrade spomenika, gotovo je sigurno da su ovi dijelovi otklesani kako bi ara bila što pogodnija za ugradbu. Natpis je uklesan u sedam redaka slovima koja su oblikom i veličinom poprilično jednaka.

D(is) M(anibus)
Cassiae
Vitali
coniugi
5 *rarissimae*
P(ublius) Domitius
Phile+++

Prijevod: *Bogovima Manima: Kasiji Vitali, prerijetkoj supruzi, Publije Domicije File[---].*

Ara spominje pokojnicu Kasiju Vitalu i postavljača spomenika Publija Domicija Filipa (?) koji joj je bio suprug. Donji desni dio natpisa nešto se slabije čita jer su ondje slova istrošena mehaničkim ili prirodnim djelovanjem. Gentilicij *Cassius* dobro je poznat u Carstvu pa i u Dalmaciji, a u Saloni se spominje na desetcima natpisa. Tijekom ranoga principata nose ga uglavnom Italici, a u kasnijemu ga razdoblju nalazimo među provincijalcima koji su se doselili odasvud.⁸ Gentilicij *Domitius* još je jedno dobro posvjedočeno obiteljsko ime. U Dalmaciji ga nalazimo kod Italika i kod istočnjaka, a ima ga i među lokalnim stanovništvom.⁹ Kognomen *Vitalis* može biti i muško i žensko ime, rasprostranjen je po čitavome Carstvu, a u Dalmaciji ga nose osobe stranoga podrijetla i oslobođenici te ga nema među domaćim stanovništvom.¹⁰ Kognomen muške osobe vrlo se slabo čita, odnosno nakon vidljivih slova *Phile-*, natpis gotovo nestaje. U obzir dolazi imena *Philemus*, *Phileros*, a nešto manje je vjerojatno *Philetianus* i *Philetaerus*.¹¹ U svakomu se slučaju radi o imenu grčkoga podrijetla koje nose uglavnom oslobođenici. Prema tipu spomenika i karakteristikama natpisa nadgrobna bi se ara trebala datirati u kraj 2. stoljeća ili još vjerojatnije u 3. stoljeće.

⁸ G. Alföldy 1969, str. 3, s. v. *Cassius*.

⁹ Isto, str. 82, s. v. *Domitius*.

¹⁰ Isto, str. 330, s. v. *Vitalis*.

¹¹ Nisu sva navedena imena potvrđena u Dalmaciji. Popis imena na *Phile-* v. u H. Solin 2003, str. 1694.

2. Stela Gaja Julija Paulina (sl. 4)

Mjesto nalaza: sloj nasipa sa zapadne strane bedema

Mjesto pohrane: Arheološki muzej u Splitu

Dimenzije: visina 110 cm, širina 51 cm, debljina 12 cm,
natpisno polje 65 x 29 cm

Stela je dosta dobro izrađena, posebice u svome gornjem dijelu koji je raščlanjen na trokutasti zabat, pseudoakroterije i obrubnu traku. Svi navedeni elementi obiluju jako kvalitetnim reljefnim ukrasima vegetabilnih motiva. Natpisno polje uokvireno je profilacijom u oblika *cyma recta*. Recentna oštećenja vidljiva su s lijeve i desne strane rubne profilacije, a vjerojatno je tom prilikom stela i prelomljena u dva dijela. Donji dio stele nedostaje, a radi se o dijelu bez natpisa i ukrasa. Prilikom pronalaska natpis je bio prekriven skramom, odnosno kalcifikatom koji je nastao taloženjem vode, što je naknadno očišćeno. Natpis je uklesan u sedam redaka i glasi:

*D(is) M(anibus)
C(aio) Iul(io) Pau-
lino def(uncto)
an(nos) XXX
5 Iul(ia) Procla
co(n)iug(i)
b(ene) m(erenti)*

Prijevod: *Bogovima Manima: Gaju Juliju Paulinu, umrlo me u dobi od 30 godina. Julija Prokla zaslužnome suprugu.*

Stela je podignuta za Gaja Julija Paulina, umrloga u dobi od 30 godina, a kao postavljачica navedena je njegova supruga Julija Prokla. Slova natpisa klesana su kapitalom i vrlo su pravilna, premda pojedina variraju u veličini (maleno slovo O u četvrtome retku i maleno slovo A u petome retku). Interpunkcije u obliku trokuta uklesane su mjestimično, ali je neobično da je broj XXX omeđen interpunkcijom u obliku trokuta i interpunkcijom u znaku bršljanova lista. U pojedinim su redcima vidljive vrlo plitko urezane ordinacijske linije. Zanimljivo je da oboje supružnika imaju isti gentilicij, *Iulius*, odnosno *Iulia*. Ipak, s obzirom na učestalost ovoga imena, ne bi bilo neobično da dođe do braka osoba koji dijele isti gentilicij, a da pripadaju posve odvojenim obiteljima. Nema elemenata po kojima bi se moglo zaključiti da se radi o nekadašnjim robovima koje oslobodio isti vlasnik, stoga se

Slika 4
Stela Gaja Julija Paulina

može pomisliti na pripadnike odvojenih obiteljskih loza. Kognomen *Paulinus* (i u obliku *Paullinus*) posvuda je rasprostranjen, osobito u Italiji i u galskim provincijama, a u Dalmaciji ga ima i u kršćanskome razdoblju.¹² Kognomen *Procla* (*Procula*) vrlo je čest, kako u Carstvu, tako i u Dalmaciji, gdje se ubraja među najbolje potvrđena imena.¹³

12 G. Alföldy 1969, str. 261, s. v. *Paulinus*.

13 Isto, str. 274-275, s. v. *Proculus, Proclus*.

Slika 5
Urna Gaja Klodija Prima

Ne čudi što je riječ *coniugi* uklesana bez slova N, jer je to učestao slučaj u Saloni, ali čudi što nedostaje krajnje slovo I. Vjerojatno je u pitanju estetika, jer bi dodavanje još jednoga slova u pretposljednemu retku narušilo jednake razmake od početka i kraja natpisnoga polja. Stela bi se prema izgledu mogla datirati u 2. stoljeće.

3. Urna Gaja Klodija Prima (sl. 5)

Mjesto nalaza: ugrađena u ispust/kanal za odvodnju sa zapadne strane bedema

Mjesto pohrane: Arheološki muzej u Splitu

Dimenzije: visina 33 cm, dužina 53 cm, širina 37 cm, natpisno polje 31 x 18 cm

Donji dio urne na prednjoj strani ima raščlanjenu površinu oblika *tabula ansata*. Unutar, ispod i iznad ansa uklesani su biljni motivi koji ispunjavaju bočne dijelove čelne strane urne. Spomenik je bio kao spolij uzidan u bedem te je u njegovoj razgradnji izvađen. Natpis je uklesan u pet redaka i glasi:

C(ai) Clodio Pri-
mo Stennia
Fortunata
marito incon-
5 parabili b(ene) m(erenti) p(osuit)

Prijevod: Gaju Klodiju Primu. Stenija Fortunata neuspo-
redivome mužu zaslužnome postavila je.

Može se pretpostaviti da je na nedostajućem poklopcu bila uklesana posveta Manima. Natpis je klesan dosta pravilno i s dobro iskorištenim prostorom unutar natpisnoga polja. Sve riječi i kratice odvojene su interpunkcijom u obliku trokuta.¹⁴ Urna je bila namijenjena za Gaja Klodija Prima, a postavila ju je njegova supruga Stenija Fortunata. Gentilicij *Clodius* posvuda je čest. U Dalmaciji je u 1. stoljeću prisutan među italjskim obiteljima s oslobođenima, a kasnije među raznim pridošlicama.¹⁵ Gentilicij *Stenius* (Stenius) italjskoga je podrijetla i prisutan je uglavnom u zapadnim provincijama. U Dalmaciji ga nose

¹⁴ Ime *Primo* je, s obzirom na to da prelazi iz jednoga u drugi redak, odvojeno interpunkcijom na početku, nakon prvoga sloga i na kraju riječi.

¹⁵ G. Alföldy 1969, str. 76, s.v. *Clodius*.

Slika 6
Ulomak donjega dijela stele

najčešće Italici.¹⁶ Kognomen *Primus/a* vrlo je rasprostranjen u čitavome Carstvu, a u Dalmaciji je poznat u brojnim primjerima.¹⁷ Kognomen *Fortunatus/a* zastupljen je posvuda, posebice među robovima i oslobođenima. U Dalmaciji je potvrđen u desetcima primjerima.¹⁸ Prema tipu spomenika i karakteristikama natpisa (pridjev *incomparabilis*, kratica BMP), urna bi se mogla datirati od druge polovine 2. stoljeća do prve polovine 3. stoljeća.

4. Ulomak stele (sl.6)

Mjesto nalaza: sloj nasipa uz istočno lice bedema
Mjesto pohrane: Arheološki muzej u Splitu
Dimenzije: visina 29 cm, širina 33 cm, debljina 6 cm, širina natpisnoga polja 27 cm

Sačuvana je donja polovica stele s ostatkom usadnika. Natpis je omeđen jednostavnom profilacijom, a po

površini stele vidljivi su tragovi obrade nazubljenim dljetom. Vide se ostatci triju redaka natpisa:

matri luli[a]
Maritima
posuit

Prijevod: ----- *majci, Julija Maritima postavila je.*

Saznajemo samo krajnju informaciju da je Julija Maritima podigla spomenik svojoj majci. Slova su lijepo izrađena i klesana su kvadratnom kapitalom. Gentilicij *Iulius*, jer je carsko ime, jedno je od najrasprostranjenijih gentilnih imena u Carstvu, a u Dalmaciji je poznat u stotinama primjera. S druge strane, kognomen *Maritimus/a* nije odviše čest, a u Dalmaciji je poznat s petnaestak natpisa. Svi su primjeri iz primorskoga dijela provincije, a većina ih se može datirati u kasni principat.¹⁹ Zanimljivo je da je u Saloni već potvrđena *Iulia Maritima* koja je postavila nadgrobni natpis svome suprugu.²⁰ S obzirom na rijetkost ovoga kognomena možda se radi o istoj osobi. Stela bi se mogla datirati u 2. ili u prvu polovinu 3. stoljeća.

5. Poklopac urne Julija Prokula (sl. 7)

Mjesto nalaza: ugrađena u ispust/kanal za odvodnju sa zapadne strane bedema
Mjesto pohrane: Arheološki muzej u Splitu
Dimenzije: visina 8 – 16 cm, širina 40 cm, dužina 45 cm

Poklopac kvadratične urne s četirima akroterijima bio je ugrađen kao spolij u bedemu. Površina poklopca mjestimično je oštećena, a po gornjemu su dijelu vidljivi tragovi nazubljenoga dljeteta. Natpis je raspoređen na akroterije i po obrubu poklopca ispod njih i glasi:

D(is) M(anibus)
Iul(io) Proculo

Prijevod: *Bogovima Manima. Juliju Proklu.*

Moguće je da je na donjemu dijelu urne bilo još informacija o pokojniku. Slova su poprilično pravilna, jedino je

¹⁶ Isto, str. 123, s. v. *Stennius, Stenius*.

¹⁷ Isto, str. 272-273, s. v. *Primus*.

¹⁸ Isto, str. 206-207, s. v. *Fortunatus*.

¹⁹ Isto, str. 239, s. v. *Maritimus*.

²⁰ CIL 3, 2396, *Iulia / Maritima / Popilio / Popiliano / pientissimo / marito / p(osuit)*.

Slika 7
Poklopac urne Julija Prokula

prvo slovo O smanjeno kako bi natpis više-manje bio centralno raspoređen po obrubu. Kognomen *Proculus* relativno je čest, kako u Dalmaciji, tako i u Carstvu. Prema tipu spomenika i slovima natpis bi se mogao datirati u drugu polovinu 2. stoljeća ili u 3. stoljeće.

6. Nadgrobnna ploča Valerija Bonoza i njegove supruge (sl. 8a i 8b)

Mjesto nalaza: Jugoistočna nekropola, položaj Bugarevo, poklopnic groba 16

Mjesto pohrane: spomenik se još uvijek nalazi na lokalitetu

Dimenzije: dužina 244 cm, širina 147 cm, natpisno polje 57 x 56 cm

Natpis je uklesan na poklopcu grobnice tipa *piscina* i većim se dijelom nalazi unutar jednostavno omeđena kvadratnog polja.²¹ Poklopnic je ustvari grublje obrađena veća kamena ploča s natpisom kakva je već više puta zabilježena na salonitanskim nekropolama. Redovito se radi o kamenu lošije kvalitete koji se lista i puca i na kojemu je natpis slabije izrade. Riječ *piscina* u latinskome jeziku izvorno označava bazen, a potom i krsni zdenac. Javlja

se i u pogrebnome kontekstu, u kojemu je u salonitanskoj epigrafiji potvrđen i odnosio se na vrstu zidane grobne komore s grublje izrađenom, debljom poklopnicom ili na posebno izrađenu grobnu ploču s kružnim udubljenjem i izljevom u koje su se ulijevale tekućine prilikom pogrebnoga obreda. Kao tip grobnice potvrđena je od 3. stoljeća, dok se kao vrsta nadgrobnne ploče s kružnim utorom u Saloni javlja tijekom ranokršćanskoga razdoblja.²² Možda najvažniji arheološki dokaz za ovu raspravu pronađen je na salonitanskoj Zapadnoj nekropoli gdje je na grublje obrađenoj kamenoj ploči pisalo da se ovakva grobna konstrukcija nazivala *piscina*.²³

S obzirom na pukotine na površini kamena po kojoj je klesar urezivao slova, neka od njih imaju prevelik razmak. Natpis uklesan u šest redaka i glasi:

D(is) M(anibus)
Valerius
Bonosus
sevivo po-
5 *suit sivi et*
co(n)iuci suae

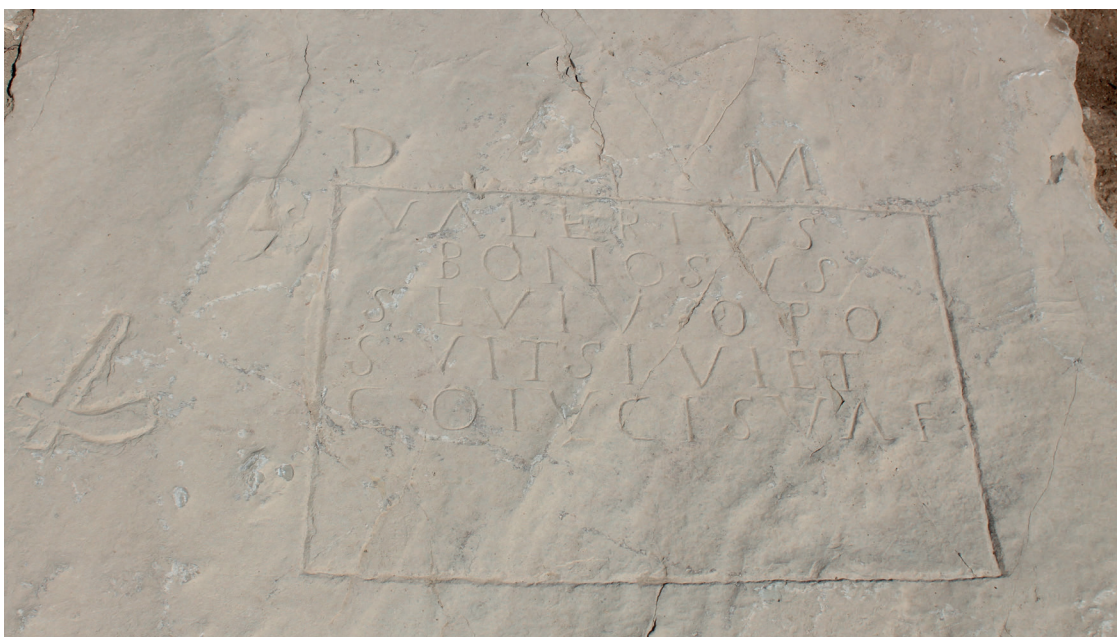
21 Grobnica je sadržavala višestruke ukope. Natpis se vrlo vjerojatno odnosi na dvoje pokojnika koji su bili položeni na dno grobnice. U ovoj je grobnici pronađen i svitak na zlatnome limu s natpisom na grčkome jeziku.

22 E. Marin 1994, str. 50, s referencama na raniju literaturu.

23 AE 1989, 603.

Slika 8a
Nadgrobna ploča Valerija Bonoza in situ

Slika 8b
Natpis s nadgrobne ploče Valerija Bonoza

Prijevod: *Bogovima Manima. Valerije Bonoza za života je postavio sebi i svojoj supruzi.*

Spominje Valerija Bonoza koji je za života postavio ovaj natpis sebi i svojoj supruzi. Zanimljivo je to da suprugino ime nije uklesano, što može značiti da u vrijeme kada je sastavljao natpis još nije bio oženjen pa ga je tek naknadno trebalo uklesati. To bi možda objasnilo i relativno dosta praznoga prostora koji je ostao do dna natpisnoga polja. Lijevo od natpisnoga polja uklesan je motiv ascije koji je označavao simbol zaštite grobnoga mjesta.

Gentilicij *Valerius* najrasprostranjeniji je necarski gentilicij u Carstvu te je u Dalmaciji poznat u stotinama primjera. S druge strane, kognomen *Bonosus/a* poprilično je rijedak u Dalmaciji, a u Carstvu je potvrđen posvuda, naročito u afričkim provincijama.²⁴ U Saloni je potvrđen šest puta, od čega pet puta u obliku *Bonosa*.²⁵

Slovo A klesano je na način da mu nedostaje vodoravna hasta, a klesar je očito imao problema sa slovom E, koje je urezao jednom bez donje vodoravne haste, a jednom s gornjom vodoravnom hastom postavljenom u drugom smjeru. Natpis pokazuje odlike vulgarnoga latineta, što se vidi u sljedećem: riječ *sibi* uklesana je u obliku *sivi*, što je glasovna promjena koja se zove vitacizam; riječ *coniugi* uklesana je s ispuštenim nazalom, dok je grafija guturala G istovjetna njegovu bezvučnom parnjaku C. To je u pravilu samo slučaj kod riječi *Caius* i *Cnaeus*, a koje su čitale s početnim G, a ne K.

Ablativ apsolutni *se vivo* uklesan je kao jedna riječ (*se vivo*), odnosno nije vidljiv razmak između riječi *se* i *vivo*, osim što je krajnje slovo O odmaknuto, što je namjerno napravljeno zbog pukotine na kamenu koju je klesar htio izbjeći. Ipak, s obzirom na općenitu kvalitetu klesanja natpisa, nije moguće potvrditi radi li se o jednoj ili dvjema riječima. U nekoliko je primjera na salonitanskim natpisima fraza *se vivo* ili *se vivi(s)* uklesana kao jedna riječ, pa ne bi bilo neobično da je tako i ovdje. Time bi se dodatno potvrdila već iznesena pretpostavka da je postojao pridjev *sevivus*.²⁶ Prema svemu navedenom, ali i prema grobnim priložima, ovaj bi se natpis trebao datirati u drugu polovinu 3. stoljeća.

7. Poklopac grobnice (sl. 9a i 9b)

Mjesto nalaza: Jugoistočna nekropola, položaj Bugarevo, poklopnica groba 23

Mjesto pohrane: spomenik se još uvijek nalazi na lokalitetu

Dimenzije: dužina 260 cm, širina 147 cm, natpisno polje 69 x 56 cm

Uz prethodni natpis na poklopnici grobnice tipa *piscina*, ovo je jedini takav spomenik koji je pronađen na istraženoj dijelu nekropole. Grobnice 16 i 23 nalaze se relativno blizu jedna drugoj, a ono što ih također karakterizira jest i veći broj pokojnika u svakoj od njih.²⁷ Natpis je uklesan na grubo obrađenu deblju kamenu ploču koja je stajala na poklopcu grobnice i nalazi se unutar jednostavno omeđena kvadratnog polja. Motiv ascije uklesan je s gornje desne strane od natpisnoga polja. Čitava je koncepcija izgleda nadgrobna natpisa vrlo slična prethodnome, a prema izgledu slova moglo bi se pretpostaviti da je oba natpisa izradila ista osoba. Posebice je vidljivo prema motivu ascije koji je na identičan način uklesan.

Locus concessus
L(ucio)? VTFET
Tertio

Prijevod: *Grobno mjesto je dopušteno Luciju? VTFET Terciju.*

Natpis započinje tvrdnjom da je grobno mjesto ustupljeno osobi čije se ime ne razaznaje najbolje. To nije posljedica slabe očuvanosti natpisa već klesarskih pogrešaka. Kod dvije riječi jasno je da je klesar imao određenih nesigurnosti: u riječi *concessus* slovo N je zrcalno okrenuto, dok je slovu E produljena donja vodoravna hasta ulijevo; u riječi *Tertio* slovo E izgleda kao ligatura slova T i E. Slova su više-manje ujednačena veličinom i oblikom te se ne može poreći klesarova vještina, no može se reći da se radi o klesaru koji nije bio potpuno pismen i koji je vjerojatno precrtavao slova s nedovoljno čitka predložka. Na prvi pogled ime osobe kojoj je bilo dopušteno ukopati se u grobnicu ispod ploče ukazuje na tročlani imenski obrazac, no s obzirom na klesarovu pismenost može se raditi i o više osoba. Prvo slovo imena L, koje je ipak malo

24 G. Alföldy 1969, str. 166, s. v. *Bonosus*.

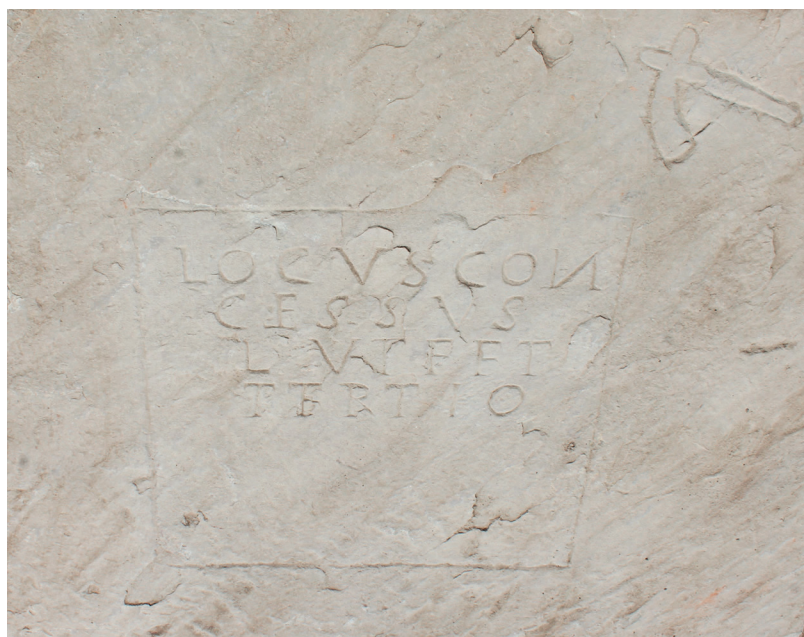
25 *Bonosa*: CIL 3, 2264; CIL 3, 2274; CIL 3, 2283; CIL 3, 8745; IJug 2541 = Salona IV, 267; *Bonosus*: CIL 3, 9570 = Salona IV, 665.

26 O ovome više u A. Demicheli – D. Demicheli 2021, str. 66-67.

27 Na dnu ove grobnice bilo je položeno šest individua, tri jugozapad-sjeveroistok, tri sjeveroistok-jugozapad. Kako natpis nije posve jasan i ne zna se na koliko se osoba odnosio, ne može se povezati s točno određenim pokojnikom ili više njih.

Slika 9a
Nadgrobna ploča s natpisom o dopuštanju ukopa in situ

Slika 9b
Natpis o dopuštanju ukopa

odvojeno od ostalih slova u tome retku, sugerira predime *Lucius*. Ostatak imena, koji bi trebao označavati gentilicij, je problematičan, jer ovako uklesan nema smisla, čak i ako se radi o pokraćenoj formi. Gotovo je sigurno da se umjesto nekih uklesanih kriju slova koja nalikuju na njih ili imaju sličnu glasovnu vrijednost. Teško je dokazati, ali kao pokušaj može se ponuditi čitanje da se radi o gentiliciju *Uttedius* kojega bi ovdje trebalo shvatiti uklesana kao *Utted(io)*. Nadalje, postoji i vjerojatnost da se radi o dvjema osobama od kojih prvoj nije moguće rekonstruirati ime, a drugoj bi ime bilo *Tertius*. U tome bi slučaju slova ET valjalo shvatiti kao sastavni veznik. Natpis bi se prema tipu grobnice i arheološkome materijalu mogao datirati u 3. stoljeće.²⁸

* * *

U istraživanjima je pronađeno sedam epigrafskih spomenika i svi su nadgrobnoga karaktera. Radi se o dvjema stelama, dvjema poklopnicama grobnice tipa *piscina*, jednoj nadgrobnjoj ari, jednome poklopcu i jednome sanduku urne. Većina je spomenika u dobrom stanju. Ukupno je spomenuto deset osoba, a prema imenima može se reći da su svi imali rimsko građansko pravo. Među njima su šest muškaraca i četiri žene. Od deset spomenutih osoba čak četvero nosi gentilicij *Iulius/Iulia*. Radi se o dvjema stelama i poklopcu urne, a sva su tri spomenika pronađena kao spoliji u kasnijoj antičkoj arhitekturi. Iako se radi o malenome uzorku, to s jedne strane govori o dosta dobroj zastupljenosti ovoga gentilicija u Saloni, a s druge upućuje na mogućnost da su ovi spomenici kao građevinski materijal dospjeli s istoga prostora nekoga od obližnjih dijelova Jugoistočne salonitanske nekropole

na kojem su se pokapali pripadnici ove obitelji. Jedan od natpisa donio je i slabije potvrđen gentilicij *Stennia*. Kao najbolje izrađeni spomenik trebalo bi izdvojiti nadgrobnicu Kasije Vitale, dok su iz aspekta proučavanja kompletne arheološko-epigrafske slike najvažnije dvije poklopnice grobnice koje su pronađene *in situ*, što može jako dobro poslužiti kao komparativni materijal u daljnjim istraživanjima. Osim toga, valja istaknuti da su ove dvije poklopnice s natpisima slabije zastupljena vrsta grobnoga natpisa u salonitanskoj epigrafiji. S obzirom na to da se radi o iznimno teškim komadima, a koji usto nemaju veliku radioničku i estetsku vrijednost, ne čudi da nisu bili u širokoj upotrebi. Spomenici koji su pronađeni kao spoliji pripadaju razdoblju 2. stoljeća i prve polovine 3. stoljeća, dok bi dva poklopca grobnice s natpisima pripadala nešto kasnijemu razdoblju, vrlo vjerojatno oko sredine ili druge polovine 3. stoljeća.

Istražen je samo dio koji se odnosio na zadane mjere građevinske parcele, a jasno je da se i obrambena arhitektura i groblje nastavlja izvan arheološke sonde, posebice prema jugoistoku, jugozapadu i sjeveru. Zbog važnosti lokaliteta smatramo da bi se neistraženi dio koji se nalazi ispod današnje ceste trebao istražiti, što bi povezal o dvije sonde koje i danas stoje otvorene i čija je arhitektura prepuštena sporom, ali nezaustavljivom propadanju. Upravo na tome dijelu nalazi se jedan od ulaza u istočni dio Salone, a njegovim istraživanjem dobila bi se smisljena cjelina koju bi valjalo konzervirati, djelomično rekonstruirati i prezentirati kao trajnu arheološku vrijednost. Time ne bismo dobili odgovore na sva pitanje o urbanizmu, gradskim bedemima i infrastrukturi, ali u svakom bi se slučaju dobila jasnija slika o tome što se događalo na jugoistoku Salone tijekom kasne antike.

Kratice

AE	= L'Année épigraphique, Paris
CIL	= Corpus inscriptionum Latinarum, Berlin
ILJug	= Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia repertae et editae sunt, Ljubljana
OPEL	= Onomasticon provinciarum Europae Latinarum, Budapest-Wien
Salona IV	= Salona IV. Inscriptiones de Salone chrétienne IV ^e -VII ^e siècles, Split – Rome 2010.

²⁸ U grobnici je pronađen novac cara Galijena (253. – 268.), ali i nakit (par zlatnih naušnica i prsten) čija se datacija također poklapa s 3. stoljećem.

Literatura

- G. Alföldy 1969 Géza Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg 1969.
- F. Bulić 1931 Frane Bulić, *Peto starokršćansko grobište stare Salone na jugoistoku grada*, u: *Povodom pedesetogodišnjice jubileja »Vjesnika za arheologiju i historiju dalmatinsku«* (*Bulletin d'archeologie et d'histoire dalmate*) 1878-1928, Split 1931, 58-62.
- A. Demicheli – D. Demicheli 2021 Ana Demicheli – Dino Demicheli, *Nadgrobna ara obitelji Aeronii u Rimu*, *Tusculum* 14, Solin 2021, 63-76.
- V. Katavić – I. Beg Jerončić – T. Jerončić 2023 Vedran Katavić – Ida Beg Jerončić – Tomislav Jerončić, *Izvješće o zaštitnom arheološkom istraživanju na prostoru planirane izgradnje trgovačkog centra Ribola na Bugarevu u Solinu*, Split 2023.
- E. Marin 1994 Emilio Marin, *Civitas splendida Salona*, u: E. Marin (ur.), *Salona Christiana*, Split 1994, 9-104.
- I. Pleština 2021 Ivica Pleština, *Stručno izvješće o provedenom arheološkom istraživanju na k. č. 6686/2 i u Solinu*, Split 2022.
- G. Skelac 2008 Goran Skelac, *Solin – Gospin otok*, *Hrvatski arheološki godišnjak* 4/2007, Zagreb 2008, 488-490.
- H. Solin 2003 Heiki Solin, *Die griechischen Personennamen in Rom. Ein Namenbuch*, Berlin – New York 2003.

Summary

Dino Demicheli – Ivica Pleština

Epigraphic monuments from the Bugarevo site in Solin

Keywords: Salona, inscriptions, city walls, Southeastern necropolis, spolia

The article discusses seven epigraphic monuments discovered during protective archaeological excavations at the Bugarevo site in Solin. The research uncovered part of the so-called Southeastern necropolis and a portion of the city's defensive architecture, with the chronological range of the finds spanning from the 2nd to the 5th century. All of the monuments are funerary and mention at least ten individuals. Two of the monuments were found in situ and consist of massive covers of built tombs. The remaining monuments were mostly discovered as spolia embedded in Late Antique architecture. The individuals mentioned in the inscriptions are civilians, and based on the type of monuments and the information on the inscriptions, it can be concluded that this represents an epigraphic culture typical of the Late Principate in Salona, i.e., from the mid-2nd to the late 3rd century. Perhaps the two most interesting inscriptions are those found in situ, since their associated archaeological context has provided new insights into burial practices during the 3rd century.

Translated by Dino Demicheli

